

Частина перша

I

Багато років тому жив собі в Цухнові один чоловік на ім'я Мендель Зингер. Був то побожний, богобоязкий і звичайний, цілком буденний єврей. Справував він скромний вчительський фах. У своєму домі, що складався з самої лише великої кухні, він передавав дітям знання Біблії. Учив сумлінно й ревно і без якогось особливого успіху. Сотні тисяч перед ним жили й викладали, як і він.

Непримітним, як і все його ество, було бліде лице. Довга борода звичайнісінького чорного кольору облямовувала його з усіх боків. Рот ховався у вусах. Очі були великі, чорні, повільні й напівприкриті важкими повіками. На голові сидів важкий картуз із чорного репсу, тканини, з якої іноді роблять немодні дешеві краватки. Тіло було вдягнене в напівдовгий, звичний для цих країв єврейський кафтан, його поли тріпотіли, коли Мендель Зингер біг завулком, твердо і розмірено, наче крила, вдарилися вони об халяви високих кирзових чобіт.

Здавалося, у Зингера мало часу, зате самі пильні справи. Звісно, його життя було не-

змінно важке, а часом навіть ставало відвертою мукою. Він мусив одягати й годувати жінку і трьох дітей (четвертим вона якраз ходила вагітна). Господь обдарував його стегна плодючістю, серце — байдужістю, а руки — вбогістю. Вони не мали золота, аби його важити, ані банкнот, щоби їх рахувати. І все одно його життя постійно собі текло, як маленький жалюгідний струмочок у злиденних берегах. Щоранку Мендель дякував Господеві за сон, за пробудження і за день, що розвиднився. Коли сонце сідало, він ще раз молився. А коли засвічувалися перші зорі, молився втретє. Перед тим як укластися спати, він утомленими, але ревними вустами шепотів покvapну молитву. Його сон не знав сновидінь. Його сумління було чисте. Душа його була непорочна. Він не мав про що шкодувати, і не було нічого, чого він жадав би. Він любив свою жінку й обожнював її плоть. Зі здоровим завзяттям він швидко поглинав їжу. Двох своїх синів, Йону і Шемар'ю, він лупцював за непослух. Зате наймолодшеньку, донечку Міріям, часто пестив. У неї було його чорне волосся і його чорні, повільні й лагідні очі. Її тіло було ніжне, а суглоби тендітні. Юна газель.

Дванадцятьом шестирічним учням він викладав читання і вивчення напам'ять Біблії. Кожен із цих дванадцятьох приносив йому щоп'ятниці по двадцять копійок. То був єдиний прибуток Менделя Зингера. Йому було лише тридцять років. Та його сподівання заробляти більше були мізерні, можливо, їх узагалі й не було. Підростаючи, учні пере-

ходили до інших, мудріших учителів. Життя з року в рік дорожчало. Врожаї падали і падали. Морква меншала, яйця порожніли, картопля мерзла, юшка водянистішала, коропа маліли, а шуки коротшали, качки миршавіли, гуси твердішали, а кури нікчемнішали.

Тож лунали нарікання Дебори, дружини Менделя Зингера. Вона була жінка, і часом у неї вселявся дідько. Вона зизила на майно багатших і заздрила прибуткам купців. Надто малий був Мендель Зингер у її очах. Вона докоряла йому дітьми, вагітністю, здорожчанням, мізерними зарібками, а часом навіть паскудною погодою. Щоп'ятниці вона шурувала підлогу, аж та жовтіла, як шафран. Її широкі плечі рівномірно здіймались і опадали, її міцні руки терли кожну дощину вздовж і впоперек, а її нігті залазили в усі шпарки і порожнини між дошками, вишкрібаючи звідти бруд, який потім до решти нищили хвилі, що лилися з відра. Мов та широка, велетенська і рухома гора, сунула вона голою, пофарбованою в сине кімнатою. За дверима, надворі, вітрилися меблі, брунатне дерев'яне ліжко, лантухи зі соломою, чисто витесаний стіл, дві довгі вузькі лавиці, повздовжні дошки, прибиті до двох стоячих. Щойно за вікном починало смеркати, Дебора запалювала свічки в альпакових* підсвічниках, затуляла обличчя долонями і молилася. Повертався додому чоловік у своєму сатиновому чорному одязі, підлога сяяла йому назустріч, жовта,

* Нікелевий. — Тут і далі прим. випуск. ред.

наче розтоплене сонце; його лик світився ясніше, ніж звичайно, чорніше, ніж у будні, темніла борода. Він сів, співав якусь пісеньку, тоді батьки і діти сьорбали гарячу юшку, всміхалися до тарілок і не мовили ані слова. В кімнаті здіймалося тепло. Воно струменіло з горщиків, тарелів, тіл. Дешеві свічки в альпакових підсвічниках не витримували, починали вгинатися. На цегляного кольору обрус скрапував, умить застигаючи, стеарин. Розчахували вікно, свічки бадьорилися і мирно догоряли назустріч власній кончині. Діти вкладалися на солom'яні лантухи коло печі, батьки ще сиділи й із заклопотаною врочистістю вдивлялися в останні сині племінці, що ламано вихоплювалися із заглибин свічників, щоби за мить м'якими хвильками повернутися, мов водограй вогню. Стеарин шкварчав, тоненькі сині ниточки кіптяви снувалися від звуглілих решток гнота догори, до стелі.

— Ах! — зітхала жінка.

— Не зітхай! — застерігав її Мендель Зингер. Вони мовчали.

— Ходім спати, Деборо! — велів він. І вони мурмотіли молитву на сон грядущий.

Ось так наприкінці кожного тижня починався шабат: мовчанням, свічками і співом. А за двадцять чотири години він розчинявся в ночі, що приводила сіру вервечку буднів, низку клопотів. Одного спекотного дня пізнього літа, коло четвертої пополудні, Дебора розродилася. Її перші крики вп'ялися в монотонний спів дванадцятьох учнів. Усі пороз-

ходилися додому. Почалися сім днів вакацій. У Менделя з'явилася нова дитина, четверта, хлопчик. Через вісім днів йому зробили обрізання і нарекли Менухимом.

У Менухима не було колиски. Він висів посеред кімнати, в кошику з плетеної вербової лози, прикріпленому чотирма шнурками до гака на плафоні, мов люстра. Час від часу Мендель Зингер легким, не позбавленим любові пальцем штовхав підвішений кошик, і він одразу починав хитатися. Іноді цей рух заспокоював немовля. Та іноді нічого не помагало проти його охоти скиглити і верещати. Менухимів голос лящав понад священними реченнями Біблії. Дебора ставала на ослінчик і знімала немовля. Біла, набрякла і колосальна випиналася її грудь із розіпненої сорочки і владно притягала погляди хлопців. Здавалося, Дебору смокчуть усі присутні. Її обступали трійко власних дітей, ревниво і хтиво. Западала тиша. Було чути цмокання немовляти.

Дні розтягалися в тижні, тижні розросталися місяцями, з дванадцяти місяців зробився рік. Менухим усе ще пив материне молоко, рідке, прозоре молоко. Вона не могла його відняти. На тринадцятому місяці життя він почав корчити гримаси і стогнати, як звір, гарячково дихати і хрипіти, як ніколи доти. Велика голова важко, мов гарбуз, теліпалася на тонесенькій шийці. Широке чоло морщилося вздовж і впоперек, як зіжмаканий пергамент. Ніжки були криві й безживні, як два дерев'яних луки. Нуж-

денні руці тремтіли й дригалися. Його рот белькотів сміховинні звуки. Коли в нього починався напад, його витягали з колиски і добряче трусили, поки його лице синіло, а дихання майже зупинялося. Тоді він по-троху оговтувався. На його жалюгідні груди накладали запарений чай (у багатьох торбинках), а тонесеньку шийку об'язували підбілом.

— То нічого, — казав батько, — це він просто росте!

— Сини вдаються у вуйків. Мій брат п'ять років таке мав! — казала мати.

— Переросте! — казали всі решта.

Аж одного дня в місті вибухла віспа, установи приписали щеплення, а лікарі проникли в єврейські доми. Дехто поховався. Та Мендель Зингер, праведник, не втікав перед жодною Божою карою. На щеплення він дивився спокійно.

Був спекотний сонячний передполудень, коли комісія проходила Менделевим завулком. Останнім у ряду єврейських будинків був Менделів. У супроводі поліцая, що ніс на руці велику книгу, йшов доктор Солтисюк, зі своїми довгими білявими вусами на замаглому лиці, пенсне в золотій оправі на червоному носі, в ядучо-жовтих шкіряних гамашах^{*} і — через спеку — сурдуті^{**}, недбало

накиненому поверх синьої косоворотки^{*}, так що рукави виглядали як пара рук, так само, здавалося, готових братися до щеплення: отак-то входив доктор Солтисюк у єврейський завулок. Назустріч йому вже летіли причитання жінок і вереск дітей, яким не вдалося сховатися. Поліцай видобував жінок і дітей із глибоких льохів і високих горищ, із малесеньких комірчин і величезних кошів. Сонце пражило, доктор прів. Не більше і не менше як ста сімдесяти шести євреям мав він зробити щеплення. За кожного, що втік чи був недосяжний, він у душі дякував Господу. Підійшовши до четвертої маленької, помальованої в сине халупи, він дав поліцаєві знак не шукати аж надто ревно. Що далі йшов доктор, то більше нарастив лемент. Він вівся в такт його крокам. Завивання тих, хто ще боявся, зливалося з прокльонами вже щеплених. Утомлений і остаточно збитий із пантелику, він із важким стогоном опустився на лаву в Менделевій хаті й попросив склянку води. Його погляд упав на маленького Менухима, він підняв калічку і сказав:

— Він буде епілептиком.

Страх влився в батьківське серце.

— У всіх дітей бувають корчі, — заперечила мати.

— Це не те, — присудив лікар. — Але мені, може, й вдалося би його вилікувати. Він має життя в очах.

* Теплі панчохи без підшов, що одягаються поверх взуття та штанів.

** Те саме, що сюртук (верхній чоловічий одяг з довгими полами).

* Сорочка з комірцем-стійкою, що застібається збоку.